

Надія Сабат,

канд. пед. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»**СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ НАСИЛЛЯ НАД ПІДЛІТКАМИ**

У статті розкрито соціальні наслідки насилля над підлітками: розвиток страхів, зниження самооцінки, самопочуття, занижена самооцінка, почуття меншовартості тощо. Наголошено на необхідності посилення профілактичної діяльності з боку соціальних педагогів щодо попередження насилля.

Nadiia Sabat

SOCIAL CONSEQUENCES OF VIOLENCE AGAINST TEENAGERS

The article analyzes the social consequences of teenagers abuse: development of anxiety, decrease of self-esteem, low self-appraisal, feelings of inferiority, etc. It is emphasized that social workers need to conduct the prevention activities.

У сучасних умовах нестабільності, невизначеності, стресових подій поширюються різні форми насилля. Особливої шкоди це негативне явище завдає підліткам, що потребують особливої уваги з боку батьків та вихователів. Тому серед завдань соціального педагога важливим є профілактика будь-яких насильницьких проявів. Профілактиці насилля щодо підлітків присвячено ряд досліджень. Зокрема, психологічні аспекти проблеми розроблялися у дослідженнях А. Асмолова, Б. Братуся, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Зинов'євої, Л. Зюбіна, Н. Левітова, Н. Максимової, Н. Михайлової, К. Сельченко, Л. Семенюк, Н. Солдатенко. Питанням насилля також присвячені роботи зарубіжних психологів: А. Бандури, Р. Берона, А. Брауна, К. Бютнера, А. Мічерліха, М. Пападопулу, Д. Річардсона, Р. Соонетс, З. Фрейда, З. Хола, В. Холичер. Розробку педагогічних аспектів вирішення згаданої проблеми здійснювали Ю. Антонян, Н. Асанова, П. Блонський, В. Боровик, Л. Волинець, Ф. Думко, М. Казакіна, В. Караковський, В. Ковальов, Г. Лактіонова, В. Моралов, В. Оржеховська, С. Тадян, Т. Федорченко, В. Фуркало, Н. Щербак та інші. Науковцями вивчаються соціально-психологічні аспекти проблеми насилля, специфіка родинного насилля, вплив ситуації насилля на особистісний розвиток людини; проводиться соціологічний аналіз явища «домашнього насилля»; аналізуються особливості впливу сім'ї на девіантну поведінку неповнолітніх; розробляються методичні рекомендації щодо попередження насилля в сім'ї та допомоги жертвам домашнього насилля.

Загалом зазначене соціальне явище не нове для нашого суспільства, хоча ще зовсім недавно не визнавався сам факт його існування. Як наслідок – низький рівень знань щодо цього у спеціалістів, які вирішують питання захисту прав дітей; відсутність статистичного обліку фактів жорстокого поводження з дітьми в сім'ї; недостатність висвітлення проблеми та технологій роботи з неповнолітніми, що постраждали від насилля, у підручниках для вищих навчальних закладів, методичних посібниках для практичних працівників тощо. Проблема ускладнюється тим, що діти часто соромляться, бояться розповісти про знущання над ними, звернутися у відповідні органи, часом вважають таке ставлення до себе нормою, бо не знають іншого.

Насилля – складне багаторівневе явище, що призводить до деструкції особистості, негативних соціальних наслідків і є, з одного боку, соціокультурним та соціопсихологічним феноменом, а з іншого – наслідком впливу на особистість біогенетичних чинників. В останні роки великого поширення дістали міждисциплінарні дослідження проблеми. Словник із соціальної роботи називає насиллям застосування сили або різного виду погроз стосовно певних соціальних суб'єктів або їх власності з метою залякування і примусу до певних дій [2, с. 83]. Насилля щодо підлітків – це дії або бездіяльність, які застосовуються примусово однією стороною над іншою з метою фізичного, психічного, сексуального задоволення [3, с. 23]. Зокрема, психічне (емоційне) насилля щодо підлітків – це будь-яка дія, що викликає у дитини стан емоційної напруги, піддаючи небезпеці віковий розвиток її емоційного життя. Фізичне насилля щодо підлітків – це навмисні дії, що викликають у них відчуття фізичного болю. Насилля старших дітей над молодшими здійснюється як відображення ситуації «батько – мати». Старші діти відчули смак влади. Вони вважають, що свою владу, свої переваги над слабшими слід використовувати.

Соціокультурними детермінантами насилля щодо підлітків є нерозуміння суспільством насилля як соціальної проблеми; неефективна превентивна політика держави; відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань, психічних образ; демонстрація насилля через засоби масової інформації; недосконале законодавство. Особливо загрозливим є вплив насилля через екран (телевізійне насилля), вплив відеоігор, насилля через Інтернет тощо. Численні сцени погроз, громадського безпорядку на екрані постійно зростають.

Учені доводять, що у хлопців-підлітків внаслідок регулярного перегляду телепередач, відеороликів та комп'ютерних ігор зі сценами насилля може притуплюватися чутливість до цього. Учені з'ясували, чим довше підлітки переглядають агресивне відео, тим менш емоційно вони реагували на нього. Крім того, найсильніша десенсибілізація спостерігалася у хлопців, які регулярно отримували порції візуальної жорстокості з мас-медіа у своєму повсякденному житті. Тому одним із завдань соціального педагога виступає моніторинг якості теле- та радіопередач, профілактична діяльність серед підлітків та їхніх батьків, учителів, метою яких виступає роз'яснення шкідливості споглядання сцен насилля.

Виділяють такі форми насилля: сексуальне; домашнє, або родинне; емоційне (образи, лайка, докори, зневажливе ставлення, невинуваті ревності, погрози, ігнорування, маніпуляція, звинувачення, формування почуття провини); насилля на роботі; фізичне насилля (побиття жінок, ляпаси, викручування рук, штовхання тощо); економічне (заборона на працю поза оселею, відмова в грошах або надання недостатньої кількості грошей, відбирання грошей або приховування доходів); вербальне (окрики, брутальність, брудна лайка, нецензурні вирази); використання дітей проти матері (залякування тим, що вона більше не побачить своїх дітей, заяви, що вона погана мати і буде відчувати себе винною щодо «кинутих» дітей, використання дітей для передачі погроз); лінгвістичний сексизм (дискримінація з використанням мовних зворотів); обмеження свободи поведінки (ізоляція від навколишнього середовища, перешкоджання у спілкуванні з друзями та родичами, заборона запрошувати додому своїх знайомих).

Зазвичай насилля над дітьми класифікують за такими ознаками: у залежності від стратегії кривдника – явне та приховане (непряме); за часом: те, що відбувається зараз, і те, що трапилося в минулому; за тривалістю: одноразове або багаторазове, що триває роками; за місцем та оточенням: вдома – з боку родичів; у школі – з боку педагогів або дітей; на вулиці – з боку дітей або незнайомих дорослих [1, с. 32]. Основними формами жорстокого поводження з дітьми є: фізичне, сексуальне, емоційне (психологічне) насилля і нехтування основними потребами дитини. Прояви насилля у поведінці підлітків мають вікові, гендерні й індивідуальні особливості. Це спричинено труднощами і складнощами розвитку підлітка: його надмірною збудливістю, потребами у стихійно-груповому спілкуванні, критичному осмисленні себе і навколишніх, прагненні до протесту, особливістю природи підліткової агресивності (фізичної, вербальної, непрямой, негативізму), гендерними відмінностями та ін.

Найнебезпечнішим є те, що насилля має дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Воно породжує терор, напади депресії, помсти, наркотичну (алкогольну) залежність, відчуття відсутності допомоги, безнадійності або безсилля, брак самоповаги тощо. Підлітки починають вважати насилля припустимим моделлю поведінки і навіть способом розв'язання своїх проблем. Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами не лише завдає непоправної шкоди їх фізичному здоров'ю, а й тягне за собою важкі психічні та соціальні наслідки. У більшості дітей – жертв насилля – з'являються серйозні відхилення в психічному, фізичному розвитку, в емоційній сфері. Більшість дітей страждають від асоціального ставлення з боку батьків та інституцій, які теоретично були створені саме для того, щоб допомагати та всебічно підтримувати дітей. Реальність така, що вірогідність кривдження дітей є в усіх соціальних верствах та в усіх сім'ях на різних етапах розвитку. Фізичні та емоційні травми, які вони переживають, обкрадають суспільство та усіх його членів зокрема. Не завжди можна уникнути дитячих травм, але їхня мінімізація має стати важливим завданням роботи соціального педагога.

Ученими доведено прямий зв'язок між насиллям над дітьми й самогубством. Як виявилось в результаті численних досліджень, у людей, які в дитинстві зазнали жорстокого поводження, на яких «зганяли злість» батьки, у зрілому віці спостерігаються відхилення у роботі головного мозку. Зміни ці аналогічні змінам у мозку самогубців, людей із хронічною депресією. Самі по собі ці зміни нешкідливі, однак люди з такими відхиленнями часто вдаються до самогубства, впадають у депресію. Тому в дітей, що зазнали насилля, значно вищий ризик накласти на себе руки, ніж у їхніх ровесників із сімей благополучних. Навіть образливі слова, недооцінка дитини батьками формує певні принципи поведінки в дітей, «запрограмує» їх на невдачі в житті.

У процесі і після насилля у дитини розвивається первинна реакція на травму – хворобливі фізичні і емоційні явища, які, залежно від характеру і тривалості дії, віку дитини, її індивідуальних особливостей, можуть мати різний ступінь вираженості і спектри проявів. Це можуть бути посттравматичні стресові розлади; фізичні прояви; емоційні реакції; когнітивні розлади. Далі настає стадія адаптації, під час якої дитина починає розвивати навички, що допомагають їй впоратися з тим, що трапилося. Вона вибирає такі прийоми, такі форми поведінки, які допомагають їй забезпечити безпеку і зменшити фізичний і психологічний біль. Найбільш поширеним видом є витіснення або забування. Тобто дитина прагне не думати про ті епізоди, які заподіюють їй такі хворобливі страждання, примушують переживати знову, принижують її гідність.

Щоб забути події, які, здається, забути неможливо, дитина витрачає значну психічну енергію, яка в нормальних умовах використовується на оволодіння навиками, знаннями, властивими даному віку дитини. От чому важливо визначити контекст травми, що відбулася, або насильства, тобто вік дитини і стадію її розвитку.

Віддалені наслідки перенесеного насильства є інтеграційним процесом, який складається з особливостей першої і другої стадій – первинної реакції і стадії адаптації, індивідуальних особливостей дитини, а також велике значення має реакція дорослих на насильство, що розкрилося, чи отримала дитина яку-небудь допомогу і підтримку. Віддалені наслідки перенесеної травми можуть виявитися, коли дитина стає дорослою і створює власну сім'ю. Як батьки, вони можуть нехтувати основними потребами й інтересами власних дітей, проявляти емоційну холодність, бути нездатними захистити власних дітей від насильства або, навпаки, встановлювати над ними гіперопіку. Тому необхідно пам'ятати, що всі наслідки або симптоми, що виникають у результаті травмуючих подій, впливають один на одного і зазнають динамічних змін.

Насилля дає дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Воно породжує терор, безладдя; відчуття відсутності допомоги, невпевненості, безнадійності або безсилля; відчуття провини; відчуття придушення волі; примари; відсутність самоповаги; настирливі спогади; напади страхів, депресію; фобії, смуток; роздуми про самогубство; самозвинувачення; втрату довіри; сумніви щодо віри в щось; наркотичну / алкогольну залежність; жагу помсти. Діти з сімей, у яких практикується насилля, відчувають постійний психологічний дискомфорт, для них це справжня трагедія.

В. Щербина-Прилука виокремлює два аспекти соціальних наслідків насилля над дитиною, що проявляються одночасно: шкідливість для дитини і для суспільства. Діти, що зазнали будь-якого насилля, мають складності в соціалізації, є соціально дезадаптованими: у них порушені зв'язки з дорослими, у більшості випадків відсутні відповідні навички спілкування з однолітками; вони не мають достатнього рівня знань і ерудиції, щоб завоювати авторитет у школі або інших соціальних групах тощо. Вирішення своїх проблем неповнолітні – жертви насилля – часто знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі, долучаються до вживання алкоголю, наркотиків, психоактивних речовин.

Для суспільства наслідки насилля по відношенню до дитини мають вияв, перш за все, в утраті людських життів у результаті вбивства неповнолітніх або їх самогубства, а також це втрати в їхній особі повноцінних членів суспільства внаслідок порушення їхнього фізичного та психічного здоров'я, низького освітнього та професійного рівня, кримінальної і адиктивної поведінки. Це втрата потенційних батьків, здатних виховати здорових у фізичному та моральному значенні дітей. Нарешті, це відтворення та збільшення проявів жорстокості в суспільстві, оскільки нерідко самі жертви стають насильниками. Відбувається криміналізація сім'ї, складається особливий спосіб життя, коли насильство, алкоголізм, наркоманія стають нормою, що передається з покоління в покоління [4, с. 554].

Отже, соціально-педагогічні наслідки насильства дуже негативні: розвиваються страхи, знижується самооцінка, самоповага, почуття меншовартості тощо. До того ж, третина підлітків, які зазнали тих чи інших форм насильства, самі згодом проявляють його щодо однолітків чи менших за віком. Тому соціальним педагогом повинна проводитися робота з профілактики насильства, роз'яснення дітям їхніх прав, а батькам – правил виховання дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жорстоке поводження з дітьми. Правовий захист від насильства над дітьми в сім'ї. – Полтава, 2008. – 68 с.
2. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / [уклад. І. Козубовська, І. Мигович, В. Сагарда та ін.; за заг. ред. І. Козубовської, І. Миговича]. – Ужгород : УжНУ, Видавництво «Мистецька лінія», 2001. – 152 с.
3. Ролінський В. Насильство щодо неповнолітніх: проблеми, профілактика: [навч.-метод. посібн.] / В. Ролінський. – Одеса : Ветаком, 2003. – 220 с.
4. Щербина-Прилука В. Насильство над дитиною як соціально-психологічна проблема / В. Щербина-Прилука // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2009. – Т. 11. – Ч. 7. – С. 550 – 556.